

Т.В.КУЗЬМІНІЧ

**БІБЛІЯГРАФІЧНЫ АСПЕКТ ДЗЕЙНАСЦІ НАВУКОВАГА ТАВАРЫСТВА ПА
ВЫВУЧЭННІ БЕЛАРУСІ ПРЫ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАЙ АКАДЭМІІ
СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРКІ**

(другая палова 20 – пачатак 30-х гг. XX ст.)

На аснове значнай колькасці архіўных дакументаў, публікацый розных гадоў упершыню ў айчынным бібліяграфазнаўстве ўсебакова разгледжана інфармацыйна-бібліяграфічная дзейнасць Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі (зараз Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія). Удакладняецца дата стварэння гэтага таварыства, яго роля ў фарміраванні сістэмы бібліяграфічнай інфармацыі па навуках прыродазнаўчага і сельскагаспадарчага комплексу. Паказаны асноўныя кірункі бібліяграфічнай дзейнасці як неад'емнай часткі навуковай дзейнасці членаў таварыства. Аналізуюцца метадычныя падыходы да стварэння бібліяграфічнай прадукцыі, звяртаецца ўвага на асобныя наватарскія раішэнні, а таксама бібліяграфічнае аснашчэнне выданняў Навуковага таварыства.

Гісторыя беларускай бібліяграфіі цесна звязана з навуковым жыццём, станаўленнем і развіццём асобных навуковых структур, бібліяграфічная дзейнасць якіх на этапе фарміравання галіновых бібліяграфічных сістэм адыграла значную ролю. Менавіта такой навуковай структурай было Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі (далей Таварыства). У літаратуры навуковага, даведачнага, папулярнага, вучэбнага характару, прысвечанай названаму перыяду ў цэлым, дзейнасці Інбелкульту і Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, структурнай адзінкай якіх яно было, звестак аб Таварыстве не багата, прычым часам яны падаюцца супярэчліва, а бібліяграфічны аспект дзейнасці амаль не раскрыты. У гэтым артыкуле мы спрабуем паказаць бібліяграфічны аспект дзейнасці Таварыства ў кантэксце грамадска-палітычнага, навуковага жыцця таго часу, удакладніць дату яго стварэння, абставіны скасавання і ролю, якую яно адыграла ў фарміраванні сістэмы бібліяграфічнай інфармацыі па навуках прыродазнаўчага і сельскагаспадарчага комплексу.

Дзейнасць Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі (зараз Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія) прыпадае на міжваенны перыяд – 1920–30-я гг., перыяд, калі грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, як і ў Савецкім Саюзе ў цэлым, было даволі супярэчлівым. Неад'емнай састаўляючай гэтага часу былі працэсы вызначэння тэрыторыі Беларусі, інтэнсіўнага навуковага, гаспадарчага, культурнага развіцця, нацыянальна-дэмакратычныя зрухі і паступовы наступ камандна-адміністрацыйных формаў кіравання. Гэтыя асаблівасці і шэраг іншых паўплывалі на развіццё бібліяграфічнай дзейнасці ў рэспубліцы ў цэлым, станаўленне і асаблівасці функцыянавання бібліяграфічных цэнтраў, абумовілі асобны склад беларускай бібліяграфіі і складаныя лёсы яе прадстаўнікоў.

Бібліяграфічная дзейнасць на тэрыторыі Беларусі ў гэты перыяд набыла дзяржаўны характар, і яе арганізацыйная структура ўяўляла найперш падраздзяленні дзяржаўных устаноў, і гэта паўплывала на фарміраванне якасна новых кірункаў развіцця беларускай бібліяграфіі і на асаблівасці функцыянавання раней утвораных.

Разглядаючы бібліяграфічную працу Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі ці любой іншай навуковай структуры, трэба мець на ўвазе, што яна з'яўляецца неад'емнай часткай навуковай дзейнасці. Гэта адбываецца таму, што бібліяграфія сама па сабе ўяўляе сістэму згорнутых ведаў. Бібліяграфічнае пазнанне і мадэліраванне дакументаванай інфармацыі дазваляе выяўляць і падагульняць створанае, актуалізаваць ці ўводзіць яго ў навуковы абарот, устанаўліваць логіка-смантычныя сувязі паміж асобнымі элементамі дакументных патокаў, прасачыць дынаміку развіцця галіны ведаў, выяўляць кола навуковых інтарэсаў даследчыкаў, сачыць за праблематыкай распрацовак навуковых, вучэбных устаноў і грамадскіх арганізацый, адным словам, інтэнсіўна развіваць бібліяграфічны аспект навуковай дзейнасці. Прычым яго формы, віды склад прадукцыі абумоўлены не толькі спецыфікай галіны ведаў, але і ступенню яе распрацаванасці. У 20–

30-я гг. XX ст. на фоне нацыянальна-тэрытарыяльнай ідэнтыфікацыі беларускай навукі адбывалася яе інтэнсіўнае развіццё, і адпаведна абвастрылася неабходнасць якаснага бібліяграфічнага забеспячэння навуковага працэсу, папулярызацыі навуковых ведаў. Да таго ж гэта былі гады станаўлення дзяржаўнай адукацыі і дзяржаўных інфармацыйных сістэм, і таму заканамерным было імкненне сабраць як мага больш фактаграфічнага матэрыялу, улічыць публікацыі, створаныя раней, падагульніць дакументную спадчыну. Актуалізавалася, як ніколі раней, праблема агульнагалиновага рэтраспектыўнага ўліку дакументаў, які з'яўляецца прыярытэтным на пачатковай стадыі фарміравання сістэмы галиновай бібліяграфіі і ў далейшым стварае добры падмурак фарміравання іншых структурных адзінак.

Была і яшчэ адна асаблівасць, якую нельга не ўлічваць, гаворачы пра развіццё бібліяграфіі таго часу ў цэлым і бібліяграфічны аспект дзейнасці Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі ў прыватнасці. Гэта імкненне навукоўцаў, спецыялістаў-практыкаў, навучэнцаў вывучыць родны край, знайсці розныя, па магчымасці вычарпальна поўныя звесткі аб дакументнай спадчыне пэўнага рэгіёну і Беларусі, адлюстраваць іх, данесці да сучаснікаў і пакінуць нашчадкаў. І гэта паўплывала не толькі на размах інфармацыйна-пошукавай дзейнасці, але і ў значнай ступені абумовіла арганізацыйную структуру беларускай бібліяграфіі таго часу, тыпавідавы і змястоўны склад ствараемай прадукцыі.

Адметнай рысай таго часу быў актыўны ўдзел навукоўцаў у складанні бібліяграфічнай прадукцыі і папулярызацыі літаратуры, навуковых і краязнаўчых ведаў. Асобае месца належыць Інбелкульту і па грунтоўнасці падыходу да бібліяграфічнай пошукавай і складальніцкай дзейнасці, і па значнасці ў фарміраванні навукова-дапаможнай бібліяграфіі, і па змястоўным, відавым спектрах ствараемай бібліяграфічнай прадукцыі.

Неабходна адзначыць, што ў айчынных публікацыях разглядалася бібліяграфічная дзейнасць у асноўным толькі Бібліяграфічнай камісіі Інбелкульту¹. Сапраўды гэта было асобнае і адзінае структурнае падраздзяленне Інбелкульту, спецыяльна прызначанае для выканання складальніцкіх бібліяграфічных функцый. Але ў межах Інбелкульту бібліяграфічнай дзейнасцю займалася не толькі Бібліяграфічная камісія. Па сутнасці, амаль усе пастаянныя камісіі і секцыі, таварыствы, якія ўваходзілі ў яго склад, былі зарыентаваны не толькі на непасрэдна навуковую працу згодна профілю, але і на бібліяграфічную як неад'емную частку навуковых даследаванняў. Гэта было абумоўлена грунтоўнасцю падыходаў да навуковай дзейнасці, а таксама недастатковай бібліяграфічнай забяспечанасцю асобных навуковых кірункаў².

На жаль, значная колькасць задумак стварэння бібліяграфічнай прадукцыі не была здзейснена. Шэраг сабраных матэрыялаў не пабачылі свет як асобныя публікацыі ці часткі выданняў. Прычыны гэтага былі фінансавыя, а таксама ідэалагічныя, калі беларуская навука і адпаведна бібліяграфія як яе неад'емная частка панеслі значныя страты. Але нельга забываць і пра тое, што бібліяграфічная дзейнасць, нягледзячы на наданне ёй дзяржаўнага характару, успрымалася як дапаможная сфера, і друкаванне бібліяграфічных дапаможнікаў у параўнанні з іншай дакументнай прадукцыяй (дарэчы, як і праца навукоўца над ёй) заўсёды мела дадатковы характар. У значнай ступені гэта было ўласціва і Навуковаму таварыству па вывучэнні Беларусі пры Горы-Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі ў 20-я гг. XX ст.

Лічым неабходным удакладніць дату стварэння гэтага Таварыства. У архіўных дакументах, публікацыях канца 20 – пачатку 30-х гг. XX ст., выданнях, матэрыялах канферэнцый канца XX ст. даюцца розныя храналагічныя межы:

– 1924 г. (без даты). “...Самай буйной установай Інбелкульту з'яўляецца Горы-Горацкае навуковае таварыства для вывучэння Беларусі, заснаванае ў 1924 г.”³;

– раней 1 кастрычніка 1924 г. У адказ на просьбу Дзяржаўнага выдавецтва РСФСР для выдання кнігі “Культурныя цэнтры СССР” быў створаны і 11 жніўня 1925 г. адпраўлены “Спісок обществ, кружков, комиссий, комитетов при Горьком сельскохозяйственном институте на 1.10.1924 г.”. У ім побач з Навуковым таварыствам і Таварыствам краязнаўства ўказана (над машынапісным тэкстам дапісана рукой) і Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі⁴;

– 1925 г. (без даты). У 1925 г. частка членаў сельскагаспадарчай секцыі Інстытута беларускай культуры, якія знаходзіліся ў Горках, аб'ядналіся ў Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі⁵;

– 1925 г., 15 сакавіка. “У Горках спачатку пры Сельска-гаспадарчым інстытуце, потым пры Акадэміі... па ініцыятыве беларускіх навуковых працаўнікоў 15 сакавіка 1925 г. злагылася Навуковае таварыства па вывучэнню Беларусі для аб'яднання сваёй працы з працаю Інбелкульта”⁶; 15 сакавіка 1925 г. называе Ф.В.Лунгерсгаўзен⁷ у артыкуле, апублікаваным у 1928 г.: “Вучоным таварыствам пры Акадэміі, якое аб'яднае значны лік навуковых працаўнікоў, зьяўляецца так наз. Навуковае таварыства па вывучэнню Беларусі. Заснованае 15 сакавіка 1925 г... Т-ва гэта жыве і працуе на правах адной з сэкцый Інстытута Беларускай культуры (ІБК)”⁸;

– 1925 г., 15 красавіка. “С марта 1922 г. в институте начала свою деятельность секция научных работников. Она располагала своими средствами, имела читальню-клуб и небольшую библиотеку... В состав секции входило 80 человек. В большинстве своем это профессора, преподаватели и научные сотрудники института...”⁹ Далей: “Научное общество по изучению Белоруссии ... основано 15 апреля 1925 г., имело тесную связь с Инбелкультом...”¹⁰. Прыводзім яшчэ крыніцу, у якой названа тая ж дата стварэння, але ўказаны іншыя вытокі і іншая дата стварэння структуры, на падставе якой яно з'явілася: «13 марта 1921 г. на учредительном собрании было создано Научное общество, объединившее в своем составе весь педагогический и научный персонал Горецкого сельскохозяйственного института... 15 апреля на основе Научного общества было сформировано “Навуковае таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі ў Горках”, которое как научно-исследовательское учреждение вошло в состав Института белорусской культуры...”¹¹;

– 1925 г., 16 красавіка. “16 красавіка 1925 г. з раённага таварыства [гарадское раённае таварыства краянаўства] вылучылася новая арганізацыя пад назвай “Навуковае таварыства па вывучэнню Беларусі”, якая як навукова-даследчая ўстанова ўвайшла ў склад Інбелкульта”¹²;

– 1925 г., май. “...У маі 1925 г. было створана навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі”¹³.

Як бачна, разыходжанні ў даце стварэння Таварыства даволі значныя. Якая з іх дакладная? Можна сказаць з упэўненасцю: 15 сакавіка 1925 г. І тут да ўвагі трэба браць не толькі аўтарытэтнасць звестак старшыні Таварыства прафесара Ф.В.Лунгерсгаўзена, але і прамыя і ўскосныя сведчанні архіўных дакументаў. Ні ў адным з прагледжаных намі ў Магілёўскім абласным архіве дакументаў, у тым ліку і ў асабістых справах членаў Таварыства¹⁴, раней 1925 г. упамінанняў аб ім няма. Выключэнне складае толькі названы вышэй “Список обществ, кружков, комиссий, комитетов при Горецком сельскохозяйственном институте на 1.10.1924 г.”. Але ён быў адпраўлены толькі ў жніўні 1925 г., і звесткі аб Таварыстве дапісаны рукой. На час падачы інфармацыі Таварыства ўжо дзейнічала, і, магчыма, пры запаўненні былі сумненні ў даце яго стварэння ці імкнуліся больш шырока падаць навуковую дзейнасць у названай вучэбнай установе. Да таго ж у першым томе “Праца Навуковага таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках” (Горкі, 1926) адзначаецца: «...Навуковае Таварыства ... арганізавалася ў выніку працы камісіі па збіранню і вывучэнню Беларускае навуковае тэрміналогіі. Гэта камісія была арганізавана пры Горацкім сельска-гаспадарчым інстытуце 30 студзеня 1925 г. і існуе цяпер пры Навуковым Таварыстве пад назваю “Тэрміналагічная камісія”. Цяпер Навуковае таварыства існуе пры БДА СГ у Горках на правах секцыі Інбелкульта»¹⁵. У красавіку ці маі 1925 г. Таварыства не магло быць створана, яно ўжо дзейнічала, і аб гэтым сведчаць не толькі большасць публікацый таго часу, у тым ліку і справаздачнага характару¹⁶, а і архіўныя дакументы. У Магілёўскім абласным архіве захоўваецца зварот за подпісам намесніка старшыні Таварыства прафесара Васількова да кіраўніцтва Горацкага сельскагаспадарчага інстытута, датаваны 26.03.1925 г.: “Згодна пастановы сходу прадстаўнікоў секцыі 25.III. Н. т. па в. Б. просім камандыраваць у Менск на з'езд даследчыкаў (2.IV.1925) двух прадстаўнікоў Т-ва з дакладам аб яго навуковай дзейнасці; Т-ва выбрала з сваіх сяброў на памянёны з'езд Журыка і Пратасеню”¹⁷. Гэта значыць, што да пачатку

красавіка Таварыства ўжо дзейнічала, а вось яго афіцыйнае зацвярджэнне адбылося 8 красавіка 1925 г., палажэнне аб гэтым было надрукавана ў “Абежніку Наркамасветы” № 6 ад 16 красавіка 1926¹⁸.

У 1925 г. напачатку стварэння Таварыства ў яго склад уваходзілі 85 членаў, у тым ліку 29 прафесараў і дацэнтаў¹⁹. Старшынёй камісіі быў абраны прафесар І.Г.Васількоў²⁰. Гэта пацвярджаецца не толькі справаздачнымі матэрыяламі аб дзейнасці Таварыства за 1925 г. (“уся праца кіруецца праўленнем і яго прэзідыумам. Старшыня – праф. І.Г.Васількоў, намеснік старшыні – праф. О.К.Зіхман-Кедраў...”)²¹, але і архіўнымі крыніцамі²². У 1926 г. значна пашырыўся колькасны склад Таварыства (з 85 да 115 членаў), прычым гэта былі не толькі прафесары, дацэнты, асістэнты і навуковыя супрацоўнікі, але і сяляне, настаўнікі і іншыя “раённыя працаўнікі”²³. Старшынёй Таварыства на працягу 1926–1928 гг. быў прафесар Ф.В.Лунгерсгаўзен²⁴. Трэба сказаць, што ён меў багаты вопыт не толькі навуковай і выкладчыцкай работы, але і краязнаўчай. Падчас працы ў Тамбове (з 1913 г. па 1923 г.) ён быў арганізатарам і старшынёй Тамбоўскага краязнаўчага таварыства (Тамбоўскага таварыства па вывучэнні прыроды мясцовага краю)²⁵.

У пачатку 1928 г. «на пасяджэнні Акадэмічнага савета Інбелкульта і 8 мая 1928 г. на пасяджэнні Прэзідыума Інбелкульта быў зацверджаны статут “Горы-Гарэцкага навуковага таварыства для вывучэння Беларусі” <...> Згодна статута “Горы-Гарэцкае навуковае таварыства” было навуковай установай Інбелкульта ў г.Горкі, якое аб’яднала яго навуковых супрацоўнікаў... мела ўсе правы асобнай структурнай адзінкі Інбелкульта і арганізоўвала сваю работу па прынцыпах і характары работы Інбелкульта...»²⁶. Трэба сказаць, што арганізацыйныя пераўтварэнні, якія адбыліся ў пачатку 1928 г., тычыліся як колькаснага складу Таварыства, “пераарганізаванага на падставе новага акадэмічнага статуту”, у яго ўвайшлі 37 членаў²⁷, так і асноўных кірункаў дзейнасці. Старшынёй Таварыства стаў Я.Кісякоў. Але ўжо 19 лістапада 1929 г. на пасяджэнні Прэзідыума БАН разглядалася заява Я. Кісякова “аб аслабленні яго ад абавязкаў старшыні” (прычына – ад’езд з Горак), пададзеная ім у канцы сакавіка 1929 г. Яна была задаволена, а Таварыству прапанавана “выставіць новага кандыдата”²⁸. На працягу свайго існавання Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі здзяйсняла працу ў цеснай сувязі з Інбелкультам. З 1 студзеня 1929 г. у сувязі з заснаваннем Акадэміі навук БССР “Горы-Гарэцкае навуковае таварыства” ўвайшло ў яе склад... У ліпені 1931 г. у сувязі са зменамі структуры Беларускай Акадэміі навук ... [яно] перапыніла сваю дзейнасць...»²⁹. Але на самай справе ўсё было не так проста. За гэтымі арганізацыйнымі рашэннямі і сухаватымі фактаграфічнымі звесткамі – бурлівае, неадназначна трактаванае ў розных гістарычных перыяды грамадскае і навуковае жыццё таго часу і складаныя чалавечыя лёсы.

У канцы 20 – пачатку 30-х гг. ХХ ст. карэнным чынам змяніліся падыходы да змястоўнага аспекту краязнаўчай і навукова-даследчай дзейнасці (у тым ліку, як не дзіўна, у навуках прыродазнаўчага комплексу). У рэзалюцыі аб становішчы краязнаўчай справы ў БССР адзначалася: “...прапанавець ЦБК³⁰ ... узяць рашучы курс ... у бок арганізацыі вытворчага краязнаўства... [прыярытэтнымі] лічыць пытанні індустрыялізацыі краіны, калгасны рух, пад’ём вытворчасці сельскай гаспадаркі, антырэлігійнага руху”³¹. У асабістай справе П.Ф.Салаўёва, прафесара заалогіі, бадай самага актыўнага краязнаўцы ў Горках, старшыні Горацкага таварыства краязнаўства, актыўнага удзельніка (намесніка старшыні, члена) Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі, захоўваецца пісьмо кіраўніцтву БСГА, у якім аналізуецца стан краязнаўчай работы і адзначаецца, што ў 1929 г. яна фактычна перапынілася, «было “спушчана” нам распараджэнне аб тым, што краязнаўчыя таварыствы павінны перапыніць сваю работу, а на месцы павінны быць арганізаваны краязнаўчыя бюро, абавязкова пры РайОно. Я доўга важдася і прыкладаў намаганні да таго, каб вызваць да жыцця бюро”³². Разам з тым менавіта на 1927–1929 гг. прыпадае актыўная краязнаўча-папулярызатарская дзейнасць членаў Таварыства: даклады (у тым ліку і бібліяграфічнага зместу) на сходах, публікацыі ў часопісах, удзел у выставах па ахове прыроды. Але, на наш погляд, не столькі арганізацыйныя змены ў краязнаўчым руху і навуковай дзейнасці прывялі да ліквідацыі Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі, колькі неспрыяльныя ўмовы татальнага кантролю за думкай, ідэалагічнага кантролю і ўціску. На старонках перыядычнага друку пачатку 30-х гг. з’явіліся абвінавачванні супрацоўнікаў БСГА ў контррэвалюцыі, шкодніцкай дзейнасці,

трацкізме³³, нацдэмаўшчыне і кандрацьеўшчыне³⁴. У адным з артыкулаў адзначалася: “Зрабіўшы галоўнай цытадэльлю сваёй працы Беларускаю Акадэмію Навук, грунтоўна акапаўшыся ў ёй, нацдэмы паступова пачалі прасоўваць свой уплыў на ўсе галіны навуковай і навукова-даследчай працы БССР. Апрача самой Беларускай Акадэміі Навук, асноўнымі апорнымі пунктамі былі: Беларускі Навукова-Даследчы інстытут, Навуковае Т-ва па вывучэнню Беларусі пры Бел. Дзярж. С/Г Акадэміі і Беларуская Дзяржаўная С/Г Акадэмія”³⁵. Пад жорсткую крытыку трапілі Я.Кіслякоў, В.Вінер, М.Пелехаў, М.Ганчарык, Б.Бойка, М.Дуброўскі, П.Салаўёў і інш. У такіх умовах фактычна стала немагчымай тая шматгранная і плённая работа, якую распачало і на працягу 5 гадоў здзяйсняла Таварыства. У якасці асноўных яе састаўляючых былі вызначаны навукова-даследчая, краязнаўчая, тэрміналагічная, выдавецкая і арганізацыйная віды працы³⁶.

За гэтыя гады Таварыствам было выпушчана 7 выпускаў “Прац...”, першыя чатыры пад назвай “Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках”, тры апошнія – “Працы Горы-Гарэцкага Навуковага Таварыства”, шэраг матэрыялаў апублікавана ў “Запісках Горецкага Сельско-Хозяйственного Института” (з 1926 г. – “Запісках Беларускае Дзяржаўнае Акадэміі Сельскае Гаспадаркі імя Кастрычнікавай Рэвалюцыі”), часопісе “Наш край” і некаторых іншых выданнях таго часу. Бібліяграфічны аспект дзейнасці Таварыства, нягледзячы на тое, што ён асобна не вызначаўся і меў спадарожны характар у дачыненні да асноўнай навукова-даследчай і тэрміналагічнай працы, быў даволі значны, асабліва калі ўлічыць, што для стварэння грунтоўных бібліяграфічных прац пяцігадовы тэрмін вельмі малы. У першым справаздачным артыкуле адзначалася сярод кірункаў дзейнасці і тое, што “некаторыя сябры вядуць бібліяграфічную працу, якая гэтак сама вельмі каштоўна”³⁷. Аналіз бібліяграфічных матэрыялаў (апублікаваных і архіўных), публікацый сучасных навукоўцаў дазваляюць зрабіць выснову, што бібліяграфічная дзейнасць Таварыства ішла па наступных кірунках: бібліяграфічнае аздабленне навуковых артыкулаў, бібліяграфічнае аздабленне зборнікаў (“Прац...”), стварэнне бібліяграфічных спісаў, папулярызатарская бібліяграфічная дзейнасць.

Першыя два кірункі з’яўляюцца неад’емнай часткай навуковай дзейнасці і выпуску навуковых выданняў вельмі добрага ўзроўню. Прытэкставая (прыартыкульная, прыкніжная) бібліяграфічная інфармацыя – гэта мадэль запатрабаванага аўтарам фрагмента дакумента масіву, якая існуе ў непарыўнай сувязі з тэкстам і дае ўяўленне аб крыніцазнаўчай базе вывучаемага пытання. Аналіз сукупнасці падобных бібліяграфічных запісаў (патоку цытуемых дакументаў) дазваляе ствараць “карты навукі” і прасочваць яе развіццё за вялікі адрэзак часу. Працы, створаныя членамі Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі, утрымліваюць значны пласт такой латэнтнай бібліяграфічнай інфармацыі: розныя варыянты яе афармлення сустракаюцца ў матэрыялах (да матэрыялаў), апублікаваных і ў “Працах...”, і ў “Запісках...”. Яна тычыцца раслінаводства і глебазнаўства, заалогіі, садаводства, вывучэння балот, геалогіі і іншых кірункаў прыродазнаўчага комплексу. Разам з тым сустракаецца бібліяграфічная інфармацыя сацыягуманітарнага кірунку. Але яе няшмат. У асноўным гэта падрадкавыя заўвагі і невялікія спісы літаратуры да артыкулаў трэцяга тома “Прац...”, прысвечанага апісанню, у тым ліку і гістарычнаму, Горацкага раёна, а таксама адзінаковым артыкулам ідэалагічнага зместу, апублікаваным на старонках “Запісак...”. Аналіз латэнтнай бібліяграфічнай інфармацыі да асобных прац членаў Таварыства (М.Ганчарыка, Ф.Лунгерсгаўзена, У.Шкацэлава і інш.) сведчыць аб тым, што яна створана ў рэчышчы традыцый бібліяграфічнага аздаблення навуковых прац таго часу, дзе разам з абагульненнем вялікага эмпірычнага матэрыялу даецца аналіз кола дакументных крыніц, пералік якіх у сукупнасці з больш моцным спектрам іншых публікацый можа стаць асновай для стварэння гістарычнага зрэзу атласа айчынных навук прыродазнаўчага комплексу. Але прытэкставая бібліяграфічная інфармацыя пададзена не толькі спасылкамі на выкарыстаную літаратуру, але і рэзюмэ (рэфератамі) на нямецкай мове. Прычым такая інфармацыя даецца на пераважную большасць артыкулаў, апублікаваных у “Працах...” (сем выпускаў) і “Запісках...”, на старонках якіх друкаваліся творы членаў Таварыства. Яна стваралася аўтарамі тэкстаў і таму розная па аб’ёме і па структуры. Умоўна ўвесь масіў можна падзяліць на тры групы: анатацыі (часам рэфератыўнага характару), у якіх

пасля бібліяграфічных звестак толькі называюцца праблемы, разгледжаныя ў гэтым адна з іх раскрываецца; рэфераты, у межах якіх канцэнтравана падаецца асноўны змест артыкула; пераклад вывадаў, якія робіць аўтар у канцы артыкула.

Неабходна сказаць, што з кожным выпускам “Прац...” паляпшалася іх навукова-метадычнае, у тым ліку і бібліяграфічнае, аздабленне. З шостага выпуску з’яўляецца інфармацыя аб змесце папярэдніх тамоў (паралельна на беларускай і нямецкай мовах), а ў сёмым (на жаль, апошнім) – асобны раздзел “Рэфераты”. Адзначым, што традыцыя друкавання рэфератыўнай інфармацыі на новыя публікацыі па прыродазнаўстве і сельскай гаспадарцы на старонках навуковых зборнікаў, калі гаварыць толькі аб выданнях Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, бярэ пачатак з сярэдзіны XIX ст., тады ў канцы чацвёртай кнігі выдання “Записки Горыгорецкого земледельческого института, изданные Департаментом Сельского хозяйства Министерства Государственных Имуществ” (СПб., 1855), змешчаны анатацыі на творы (“руководства”) выкладчыкаў Горыгорыцкага земляробчага інстытута³⁸. Пасля аднаўлення выдання ў 1919 г. гэты раздзел стаў пастаянным, і можна з упэўненасцю сцвярджаць, што на старонках “Прац...”, калі б Таварыства працягвала сваю дзейнасць і выданне не было скасавана, рэфератыўная інфармацыя давалася б высокага ўзроўню і выконвала асноўныя функцыі па азнаямленні навукоўцаў з новымі і найбольш каштоўнымі працамі, створанымі як на тэрыторыі СССР, у тым ліку ў Беларусі, так і далёка за яе межамі. Аб гэтым сведчаць навуковы падыход да адбору рэферыруемых прац (публікацыі з амерыканскіх бюлетэняў і часопісаў, амерыканскае, расійскае і ўкраінскае выданні па аграноміі), якасць створаных рэфератаў, якія змешчаны ў сёмым томе “Прац...” (Горкі, 1930 г.).

Бібліяграфічная прадукцыя, спецыяльна створаная, існуючая самастойна ці ў якасці самастойнай структурнай адзінкі тэксту, інакш, чым прытэкставая, мадэліруе дакументны паток. Ствараецца самастойны па сваім характары твор, які патрабуе выпрацоўкі ці выбару і выкарыстання пэўных падыходаў да адбору, групы матэрыялу, дадатковых намаганняў па яго анатаванні, фармулёўцы раздзелаў і да т.п. Да таго ж для навукоўцаў гэта толькі дадатковая праца да сваіх асноўных відаў дзейнасці, а ў дачыненні да членаў Таварыства – выкладчыцкай і навуковай. Таму ў такіх невялікіх адрэзках часу функцыянавання Таварыства буйных бібліяграфічных прац створана не было³⁹. Тым не менш бібліяграфічныя паказальнікі і спісы, падрыхтаваныя членамі Таварыства, спрыялі бібліяграфічнаму забеспячэнню раней не распрацаваных у айчынным бібліяграфічным друку тэм і вызначаліся цікавымі метадычнымі рашэннямі. Заслугоўвае ўвагі найперш праца Ю.М.Коласава “Указатель литературы по вопросам теоретической и прикладной энтомологии Белоруссии”⁴⁰ з прысвячэннем “...всем энтомологам Белорусского Края: прошедшим, настоящим и вечно будущим”⁴¹.

Аўтар адзначае важнасць і бібліяграфічнай работы наогул (“роль и значение библиографии в настоящее время выяснены настолько, что останавливаться на этом вопросе не приходится”), і падагульнення літаратуры менавіта па гэтым пытанні, “учитывая... столетнюю деятельность по изучению энтомофауны БССР ... выдвинутый современностью вопрос об изучении насекомых, хотя бы в связи с борьбой за урожай, – я и задался целью пополнить существующий пробел составлением возможно полного списка литературы по энтомофауне БССР, т.к. такового мы до сих пор ... не имели”⁴². Адметнасць і каштоўнасць паказальніка не толькі ў адлюстраванні дакументнага патоку па раней не распрацаванай ў бібліяграфічнай прадукцыі тэматыцы, але найперш у навуковым падыходзе да адбору матэрыялу, да якаснай ацэнкі кожнага бібліяграфічнага дакумента. У прадмове аўтар адзначае: “Работы, относительно которых неопровержимо устанавливается, что их данные представляют только цитаты из ранее опубликованных, не учитываются. ... Переописывания с дополнениями или перепечатки отмечаются одним и тем же номером с оригиналом с прибавлением после номера букв русского алфавита...”⁴³. Неабходна адзначыць арыгінальнасць і высокі метадычны ўзровень змешчаных у паказальніку анатацый і рэфератаў. Яны маюць крытычны характар, прычым часта выказваецца погляд аўтара на праблему, часам ставяцца пад сумненне спрэчныя меркаванні, нават робяцца заўвагі аб мэтазгоднасці публікацыі. Напрыклад, у анатацыі на артыкул, апублікаваны на старонках “Працы Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі” (Горкі, 1927. – С. 65–89), Ю.М.Коласаў пісаў: “С биологической точки зрения

заслуживает быть отмеченным факт обнаружения автором на листьях вербы <...> гусениц *Vanessa antiopa*, но занесение ее в разряд вредителей, ровно как *Catocala fraxini* (с. 77), *Sphinx ligustri* (с. 81), недопустимо. Некоторые определения вызывают большое сомнение, как, например, обнаружение на ясени гусениц *Melitae naturni* (очевидно, *maturna!*)... В общем работа опубликована черезчур преждевременно”⁴⁴. Такі падыход да аналізу бібліяграфуемых дакументаў, аўтарытэт (навуковы і бібліяграфічны) аўтара⁴⁵ абумовілі тое, што аўтары высока ацэньвалі ўключэнне іх работ у паказальнік. Прафесар П.Салаўёў адзначаў, што аб якасці яго работ сведчыць уключэнне іх у паказальнік Ю.М.Коласава⁴⁶.

Вельмі цікавай па спалучэнні фактаграфічнай і бібліяграфічнай інфармацыі з’яўляецца праца С.М.Тупяневіча “Нижэйшыя грибы”(з уступным артыкулам “Грыбныя паразыты БССР, сабраныя ўлетку 1928 і 1929 гг.”)⁴⁷. Матэрыял (191 від грыбных паразітаў) размеркаваны па сістэме класіфікацыі грыбоў, прапанаванай А.Янчэўскім. Пранумараваныя запісы ўключаюць назвы відаў, а таксама спасылкі на літаратуру, у якой яны апісаны, месцы і перыяд выяўлення. На жаль, бібліяграфічныя звесткі ў гэтай працы даюцца скарачаныя, і карыстацца ёю па ўзоры традыцыйнага бібліяграфічнага спіса ці паказальніка цяжка, але тым не менш для спецыялістаў, асабліва таго часу, яна была крыніцай фактаграфічнай і бібліяграфічнай інфармацыі.

Літаратура па фауне Беларусі адлюстравана ў спісах П.Ф.Салаўёва: “Фауна Беларусі” (апублікаваны ў часопісе “Наш край”, 1926, № 6–7), “Список литературы по фауне Белоруссии” (“Запіскі Беларускай дзяржаўнай акадэміі...”, 1928, т. 7), “Фауна Аршаншчыны” (у частцы першай зборніка “Аршаншчына”, 1926). У гэтых невялікіх працах (35 і 68 запісаў) даецца пералік прагледжаных аўтарам прац і выяўленых пры аналізе цытавання крыніц у працах іншых навукоўцаў. Спісы маюць вучэбна-дапаможную і самаадукацыйную скіраванасць (“...в интересах учащихся ... и тех, кто пожелает работать по вопросам изучения фауны Беларуси”⁴⁸). Групоўка запісаў алфавітная, апісанне кароткае, указваюцца толькі звесткі, неабходныя для ідэнтыфікацыі на ўзроўні дакумента ці яго часткі, калі мае месца аналітычны роспіс. Храналагічныя межы ахопу літаратуры даволі значныя: другая палова XIX – першая трэць XX ст. Такі ж падыход да структуры і храналагічных межаў уліку літаратуры ў спісе па раслінаводстве. “Літаратура, у якой прыводзяцца больш-менш падрабязныя сьпісы і паказаньні на сустрэкальнасць траў, дрэў, кустоў, а таксама расьлінных суполак (“растительных сообществ, типов насаждений”), якія былі зарэгістраваны на Беларусі”, падрыхтаваным яшчэ адным членам Таварыства А.Л.Новікавым. Гэты спіс даецца да артыкула⁴⁹, але мае самастойнае значэнне і можа разглядацца як унутрычасопісны тэматычны спіс літаратуры. Прыкладна такі ж характар маюць і працы, падрыхтаваныя прафесарам Ф.В.Лунгерсгаўзенам. У адной з іх пасля тэкставага матэрыялу артыкула адзначаецца дрэнная забяспечанасць літаратурай па геалогіі Горацкага раёна і даецца пералік вядомых аўтару крыніц⁵⁰. У другой прыводзіцца спіс літаратуры па геалогіі БССР, цікавы, на думку аўтара, для даследавання беларускай геалогіі і краязнаўства⁵¹. Запісы размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці, пачынаючы артыкулам з выдання за 1852 г. і заканчваючы артыкулам з выдання за 1929 г.

Членамі Таварыства вялася работа па падрыхтоўцы бібліяграфічных матэрыялаў персанальнага характару. Прафесарам У.Шкацэлавым⁵² да 40-годдзя прафесара М.П.Мышкіна (навуковец ў галіне фізікі і метэаралогіі) апублікаваны невялікі біяграфічны артыкул і спіс работ⁵³, які, трэба сказаць, толькі ўмоўна можна назваць бібліяграфічным: звесткі аб публікацыях прыведзены не поўныя. У архіўных дакументах знаходзяцца аўтабіяграфічныя і бібліяграфічныя матэрыялы, падрыхтаваныя П.Ф.Салаўёвым, сярод якіх спіс уласных навуковых прац (15 нямецкамоўных, 59 рускамоўных, 43 беларускамоўных), водгукі на працы⁵⁴.

Нельга не сказаць і яшчэ аб адным кірунку бібліяграфічнай дзейнасці Таварыства – вусных выступленнях членаў Таварыства, накіраваных на папулярызацыю ведаў ці абмен ведамі аб дакументах, іх змястоўных і фармальных характарыстыках. Аб гэтым засталіся толькі ўскосныя звесткі, якія, на жаль, не дазваляюць уявіць тэматыку выступленняў, асаблівасці падачы матэрыялу, аўдыторыю, на якую яны былі разлічаны, асаблівасці ўспрымання інфармацыі і яе эфектыўнасць, усё тое з вуснай гісторыі чалавецтва, што не фіксуецца і губляецца з цягам часу. Але засталіся ўскосныя звесткі, якія сведчаць і аб

інтэнсіўнасці абмеркавання навуковых праблем наогул і аб тым, што надавалася ўвага пытанням бібліяграфічнай працы.

Членамі Таварыства праводзіліся абмеркаванні навуковых дакладаў на пленумах і секцыях, арганізаваліся публічныя лекцыі⁵⁵. Дарэчы, у адным з пасяджэнняў прымаў удзел Я.Купала, ён быў абраны ганаровым сябрам Таварыства⁵⁶. У справаздачным артыкуле за 1926 г. – пачатак 1927 г. адзначалася, што з 19 пасяджэнняў 2 было прысвечана пытанням бібліяграфіі⁵⁷, але тэматыку гэтых пасяджэнняў, хто рабіў даклады і па якіх тэмах, на жаль, устанавіць не ўдалося. Члены Таварыства прымалі актыўны ўдзел у краязнаўчых нарадах і канферэнцыях рознага ўзроўню, напрыклад, Лунгерсгаўзен Ф.В. па даручэнні Таварыства – у Аршанскай краязнаўчай канферэнцыі (1926), Віцебскай акруговай краязнаўчай канферэнцыі (1927), 2-й Усебеларускай краязнаўчай канферэнцыі (1926)⁵⁸. Асабліва актыўнай у гэтым кірунку была сумесная праца Навуковага таварыства і Горацкага раённага таварыства краязнаўства⁵⁹. Наколькі быў значным бібліяграфічны аспект дакладаў членаў Таварыства на гэтых і іншых нарадах, цяжка сказаць, але, маючы на ўвазе высокі навукова-метадычны ўзровень публікацый, а таксама клопат аб крыніцазнаўчай базе даследаванняў, можна меркаваць, што ён усё ж быў. Захаваліся звесткі аб характары даклада, зробленага П.Ф.Салаўёвым на Магілёўскай акруговай краязнаўчай канферэнцыі⁶⁰. «Даклад праф. Салаўёва “Фауна Беларусі” прыцягнуў увагу культурных працаўнікоў г. Магілёва. Невялікая аўдыторыя дому асветы была поўна. Праф. Салаўёў у сваім дакладзе даў галоўным чынам бібліяграфію па гэтым пытанні і свае заўвагі адносна тых ці іншых крыніц вывучэння фауны Беларусі»⁶¹.

Такім чынам, Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі, створанае 15 сакавіка 1925 г. на базе Горацкага сельскагаспадарчага інстытута (пазней Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі), аб'ядноўвала лепшыя рэгіянальныя навуковыя сілы і ставіла на мэце ўсебаковае даследаванне Беларусі. Найбольш актыўная праца вялася па хіміі, геалогіі, глебазнаўстве, заалогіі, батаніцы, жывёлагадоўлі. Гэта былі навуковыя даклады і шматлікія публікацыі. Побач з асноўнай навуковай і выкладчыцкай відамі дзейнасці яго члены надавалі важнае значэнне бібліяграфічнай працы, якая павінна была падагульніць публікацыі па пэўнай тэме, адлюстравать найбольш карысныя для вывучэння той ці іншай праблемы, пазнаёміць навукоўцаў з новымі публікацыямі, даць крытычную ацэнку створаным раней дакументам. Членамі Таварыства ствараліся прытэкставыя і самастойныя бібліяграфічныя матэрыялы, якія публікаваліся на старонках выданняў з працягам і ў перыёдыцы, і мелі пераважна навукова-дапаможны характар. Гэтыя і іншыя бібліяграфічныя працы, створаныя ў 1920 – 30-я гг., апублікаваныя і рукапісныя, сталі падмуркам нацыянальнай галіновай бібліяграфіі, заклалі тую метадычную бібліяграфічную базу, якая сёння дазваляе на высокім узроўні пастаянна ўдасканальваць сучасную бібліяграфічную прадукцыю. Сёння бібліяграфічны аспект дзейнасці Таварыства перш за ўсё мае гісторыка-культурнае значэнне. Бібліяграфічная спадчына, якую ўдалося напрацаваць Таварыству за кароткі тэрмін існавання (з 1925 г. па 1931 г.), будзе карысна пры гісторыка-навуковых даследаваннях і абагульненні гістарычнага вопыту навуковага жыцця Беларусі.

¹ Лявончыкаў, В.Е. Беларускае бібліяграфічнае агульнае курсовае падручнік / В.Е.Лявончыкаў – Мн., 1991. – С. 101–138; Лявончыкаў, В. Дзейнасць Бібліяграфічнай камісіі Інстытута беларускай культуры / В.Лявончыкаў, Н.Карасцінская // Бібліятэчны свет. – 1997. – № 1 – С. 8–9; Саітава, В.І. І.Б.Сіманюўскі і тэарэтыка-арганізацыйныя праблемы развіцця бібліяграфіі / В.І.Саітава, С.В.Зыгмантовіч // Бібліятэка і грамадства: матэрыялы навук.-практ. канф. – Мн., 1993. – С.68–75.

² Падрабязней: Кузьмінч Т.В. Бібліяграфічная праца Навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі як частка інфармацыйнай дзейнасці ў рэспубліцы (другая палова 20-х – пачатак 30-х гг. XX ст.) // Здабыткі. – Вып.8. – Мн., 2006. – С. 205–228.

³ Краязнаўства па-за межамі краязнаўчых арганізацый // Наш край. – 1928. - №4. – С. 51.

⁴ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 7, д. 350.

⁵ Інстытут беларускай культуры / М.П.Касцюк, П.Ц.Петрыкаў, М.У.Токараў [і інш.]. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – С. 82–83.

⁶ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.1. – Горкі, 1926. – [С.V].

- ⁷ Сустрэкаюцца розныя варыянты напісання прозвішча – Люнгерсгаўзэн (у большасці беларускамоўных публікацый і архіўных дакументаў 1920–30-х гг.); Лунгерсгаўзэн (у некаторых беларускамоўных публікацыях і архіўных дакументах 1920–30-х гг.); Лунгерсгаузен (рускамоўны варыянт – у асабістай справе і ў рускамоўных публікацыях 1920–30-х гг.); Лунгерсгаўзен (беларускамоўны варыянт напісання ў сучасных публікацыях, у тым ліку і Беларускай энцыклапедыі. Т. 9 (Мн., 1999. – С. 368).
- ⁸ Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Т.6. – Горкі, 1928. – С. 82.
- ⁹ Белорусская ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная академия: очерки истории. 125 лет. – Мн., 1965. – С. 35.
- ¹⁰ Там жа. – С. 67.
- ¹¹ Лившиц, В.М. Из истории Горы-Горецкого научного общества / В.М.Лившиц // Бацькаўшчына: матэр. дакл. і павед. раённай краязн. канф. (Горкі, май, 1995). – Горкі, 1996. – С. 47, 48.
- ¹² Ліўшыц, У.М. Краязнаўства ў Горацкім раёне: гісторыя, сучаснасць і праблемы развіцця / У.М.Ліўшыц // Бацькаўшчына: тэз. дакл. і павед. раённай краязн. канф. (Горкі, май, 1993). – Горкі, 1993. – С. 47.
- ¹³ Памяць. Горацкі раён. – Мн., 1996. – С. 156.
- ¹⁴ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 71; д. 238; д. 95; воп. 7, д. 264 і інш.
- ¹⁵ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.1. – Горкі, 1926. – С. 183.
- ¹⁶ У Т.1 “Працы Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках” (Горкі, 1926) на старонках 183–186 змешчаны раздзел “Важнейшыя моманты справаздачы Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі (ад 15 сакавіка 1925 г. да 9 сакавіка 1926 г.)”.
- ¹⁷ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 7, д. 317, л. 37.
- ¹⁸ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.1. – Горкі, 1926. – С. 183.
- ¹⁹ Там жа. – С. 184.
- ²⁰ У манаграфіі “Інстытут беларускай культуры” (Мн., 1993. – С. 189) прыводзяцца звесткі аб старшынстве і колькасным складзе Таварыства на сакавік 1926 г., калі адбылася змена старшыні і колькасць членаў павялічылася з 85 да 115.
- ²¹ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.1. – Горкі, 1926. – С. 183.
- ²² Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 71, л. 42.
- ²³ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.2. – Горы-Горкі, 1927. – С. 217–224.
- ²⁴ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 238, л. 128.
- ²⁵ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 238, л. 39.
- ²⁶ Лившиц, В.М. Из истории Горы-Горецкого научного общества / В.М.Лившиц // Бацькаўшчына: матэр. дакл. і павед. раённай краязн. канф. (Горкі, май, 1995). – Горкі, 1996. – С. 49.
- ²⁷ Працы Горы-Гарэцкага Навуковага Таварыства. Т.5. – Горы-Горкі, 1928. – С. 244–245; Пазней склад Таварыства мяняўся. У кастрычніку 1929 г., у прыватнасці, Прэзідыумам БАН быў зацверджаны дадатковы спіс членаў Таварыства (Архіў НАН Беларусі, ф. 1, воп. 1, д. 2, с. 269).
- ²⁸ Архіў НАН Беларусі, ф. 1, воп. 1, д. 2, с. 50–51, 53.
- ²⁹ Лившиц, В.М. Из истории Горы-Горецкого научного общества / В.М.Лившиц // Бацькаўшчына: матэр. дакл. і павед. раённай краязн. канф. (Горкі, май, 1995). – Горкі, 1996. – С. 50.
- ³⁰ Цэнтральнае бюро краязнаўства – грамадскі орган па арганізацыі і кіраванні краязнаўчым рухам у БССР. Дзейнічала з 1923 г. па 1936 г., з 1929 г. – у складзе АН Беларусі.
- ³¹ Трэцяя Усебеларуская краязнаўчая канферэнцыя (25–26 студз. 1930) // Наш край. – 1930. – Т. 2. – С. 63.
- ³² Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 369, л. 152; Краязнаўчая праца на месцах // Савецкая краіна. – 1931. – № 11. – С. 30–31.
- ³³ Мензак, В. Падрыхтоўка кадрў для сацыялістычнай сельскай гаспадаркі ў Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі пад пагрозай зрыву / В.Мензак, І.Максімаў, Н.Шэўчык // Камуністычнае выхаванне. – 1931. – № 1. – С. 3–11.
- ³⁴ Супроць нацдэмаўшчыны і кандрацёўшчыны ў навукова-даследчай і практычнай працы Бел. Дзярж. С / Г. Акадэміі / М.М.З. // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 5/6. – С. 28–51.
- ³⁵ Там жа. – С. 29.
- ³⁶ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.2. – Горкі, 1927. – С. 217; Працы Горы-Гарэцкага Навуковага Таварыства. Т.5. – Горкі, 1928. – С. 242.
- ³⁷ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.1. – Горкі, 1926. – С. 185.
- ³⁸ Анатацыі на кнігі Шміта “Основания химии в применении её к сельскому хозяйству, технической промышленности и домашнему быту” (СПб., 1854) і Э.Ф.Рэго “Руководство в улучшении садоводства и огородничества”.

- ³⁹ Неабходна зрабіць некаторыя ўдакладненні адносна працы акадэміка М.Малюшыцкага “Бібліяграфічны паказальнік літаратуры аб бульбе з 1885 па 1908 г.” (Запіскі аддзела прыроды і народнай гаспадаркі. Т. 4, 1930), узгаданай у падручніку па беларускай бібліяграфіі (Мн., 1991. – С. 132). Дзейнасць М.Малюшыцкага (урадженца г.п. Бялынічы Магілёўскай вобл., працаваўшага з 1900 г. у Кіеўскім політэхнічным інстытуце, Кіеўскім сельскагаспадарчым інстытуце, акадэмік Акадэміі навук Беларусі з 1928 г., памёр у 1929 г.) не звязана непасрэдна з Навуковым таварыствам па вывучэнні Беларусі.
- ⁴⁰ Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т.11. – Горкі, 1930. – С. 105–122 (Цэнтуры 1); Матэрыялы да вывучэння флары і фауны Беларусі. Т. 7. – Мн., 1932 (Цэнтуры 2–3).
- ⁴¹ Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т.11. – Горкі, 1930. – С. 105.
- ⁴² Там жа.
- ⁴³ Там жа. – С. 106.
- ⁴⁴ Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т.11. – Горкі, 1930. – С. 114.
- ⁴⁵ Ю.М.Коласаў – аўтар высока ацэненай спецыялістамі таго часу працы “Опыт библиографии по фауне насекомых Пермской губернии” (1928).
- ⁴⁶ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 369, л. 190.
- ⁴⁷ Працы Горы-Гарэцкага Навуковага Таварыства. Т.7. – Горкі, 1930. – С. 215–234.
- ⁴⁸ Соловьёв, П. Список литературы по фауне Белоруссии / П.Соловьёв // Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т. 7. – Горкі, 1928. – С. 175.
- ⁴⁹ Новікаў, А.Л. Аб знаходцы ў Гомельскай акрузе *Allium ursinum*, *L. I Artemisia procera* (A. Paniculata Lam) (Бел. Назва: 1) Лаверда, 2) Палын-дрэва: (з габінету агульнага лесаводства) / А.Л.Новікаў // Запіскі Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т. 7. – Горкі, 1928. – С. 172–174.
- ⁵⁰ Лютгэрсгаўзэн, Ф.В. Нарыс геалагічнае будовы Горацкага раёну / Ф.В.Лютгэрсгаўзэн // Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.3. – Горкі, 1927. – С. 1–14.
- ⁵¹ Лютгэрсгаўзэн, Ф.В. Уступ у геалогію Беларусі / Ф.В.Лютгэрсгаўзэн // Працы Горы-Гарэцкага Навуковага Таварыства. Т. 7. – Горкі, 1930. – С. 181–213.
- ⁵² Шкатэлаў У.В. (Беларуская энцыклапедыя. Т.17. – С.420).
- ⁵³ Шкателов, В. Профессор Н.П.Мышкин: (к 40-летию его научной деятельности) / В.Шкателов // Запіскі сельскае і лясное гаспадаркі імя Кастрычнікавай рэвалюцыі. Т. 6. – Горкі, 1928. – С. 95–100.
- ⁵⁴ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 369, л. 179–191.
- ⁵⁵ Інстытут беларускай культуры / М.П.Касцюк, П.Ц.Петрыкаў, М.У.Токараў [і інш.]. – Мн., 1993. – С. 190.
- ⁵⁶ Летапіс Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі (1836–1995) / БСГА. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Горкі, 1995. – С.32.
- ⁵⁷ Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках. Т.2. – Горкі, 1927. – С. 223.
- ⁵⁸ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 536, воп. 2, д. 238, л. 75, 113.
- ⁵⁹ Праца Магілёўскага акруговага таварыства: рэзалюцыі // Наш край. – 1928. – № 3. – С.60; Салаўёў, П. Год працы Горацкага Раённага Таварыства Краязнаўства / П.Салаўёў // Наш край. – 1928. – № 1. – С. 52–53; Салаўёў, П. Праца Горацкага Раённага Таварыства Краязнаўства ў 1928 г. / П.Салаўёў // Наш край. – 1929. – № 2. – С.58–59; Салаўёў, П. Пяты год працы Горацкага раённага таварыства краязнаўства ў 1928 г. / П.Салаўёў // Наш край. – 1930. – № 1. – С. 70.
- ⁶⁰ У спісах членаў рэарганізаванага Навуковага таварыства (1928) прозвішча П.Ф.Салаўёва адсутнічае, але яго актыўная бібліяграфічная праца ў гэтым кірунку ў папярэднія гады дае падставу аднесці названы факт выступлення да Навуковага таварыства.
- ⁶¹ III Магілёўская Акруговая краязнаўчая канферэнцыя // Наш край. – 1928. – №2. – С. 57.